

עם ועולם שי לישראל ברטל

עורכים

דימיטרי שומסקי • יונתן מאיר • גרשון דוד הונדרט

מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי
ירושלים

המערכת המדעית

פרופ' עמנואל אטקס – יו"ר, פרופ' גור אלרואי, פרופ' אלישבע באומגרסן, פרופ' ירון הראל, פרופ' מוטי זלקין, מר יחזקאל חובב, פרופ' יעקב שביט

עורך ראשי: יחזקאל חובב

עריכה לשונית: אברהם בן-אמתי

ריכוז הספר והפקה: רעות יששכר-טרכטמן ויחזקאל חובב

ספר זה יוצא לאור בסיוע

משרד התרבות והספורט – מינהל התרבות והאמנויות

הקרן ע"ש פולה ודוד בן-גוריון למדעי היהדות מיסודה של משפחת פדרמן, המכון למדעי היהדות ע"ש ג'ק, ג'וזף ומורטון מנדל, האוניברסיטה העברית בירושלים

מרכז ליאוניד נבולין לחקר יהדות רוסיה ומזרח אירופה, האוניברסיטה העברית בירושלים

"דעת המקום": מרכז לחקר תרבויות מקום בעולם היהודי בעידן המודרני

(נתמך על ידי תוכנית מרכזי המצוינות של הוועדה לתכנון ותקצוב

והקרן הלאומית למדע, 1798/12)

מסת"ב 8-362-227-965-978

מספר קטלוגי 185-689

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, תש"ף

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד: אירית נחום

לוחות והדפסה: דפוס אופסט נתן שלמה

ירושלים

תוכן העניינים

9 דימיטרי שומסקי, יונתן מאיר, גרשון דוד הונדרט / פתחי דברים

שער ראשון: ספרויות היהודים

- 17 חוה טורניאנסקי / שיר קינה בידיש: התייעוד הקדום ביותר של גזרות ת"ח ות"ט
35 חנן חבר / "חסידות וחכמה" של יצחק ארטור
גלית חזן-רוקם / עקבות הסנדלר הירושלמי במזרח אירופה: עיון בכמה אוכזרים
59 של היהודי הנודד ביצירות מנדלי מוכר ספרים ועגנון
81 אריאל הירשפלד / עגנון – מבט נוסף על ראשית המודרניזם בספרות העברית
97 רפי צירקין-סדן / בין רוויזיה לרהביליטציה: שמעון דובנוב כמבקר ספרות

שער שני: השכלה, חסידות, אורתודוקסייה

- עמנואל אטקס / שובו של ה"משכיל" מנחם מנדל לפין אל חיק שלומי אמוני
117 ישראל
137 יונתן מאיר / השכלה, קבלה ומסמריזם: המקרה של יצחק בער לוינון
159 דוד אסף / הצדיקים ועסקי הביטוח: פרק לא ידוע בתולדות הכלכלה החסידית
רוני באר-מרקס / תלמודי תורה מתוקנים בין שמרנות לתעוזה: המקרה של
185 "שערי תורה"
שמואל פיינר / "זמן הליטעראטור היותר חדשה": מחאה פוסט-משכילית בתקופת
201 אלכסנדר השני ברוסיה

שער שלישי: ארץ ישראל, לאומיות, ציונות

- חיים גורן / "יהיו אלו גרמנים ויהודים שיעשו את כנען שוב לארץ מבורכת":
215 יהודי ארץ ישראל ב"ויכוחי הקולוניזציה" בגרמניה, 1840–1883
239 יוחאי בן-גדליה / עפר ארץ ישראל: קדושה, חליפין ומסחר

- דימיטרי שומסקי / פטריטיזם רוסי ולאומיות יהודית בכתיבתו העיתונאית
 257 של ולדימיר זאב ז'בוטינסקי על מלחמת רוסיה-יפן
 271 נחום קרלינסקי / ההורים על צמיחת לימודי מדינת ישראל

שער רביעי: חברה, תרבות, זיכרון

- אדם טלר / "חמוש לצאת מול ים הייסורים": תגובות אלימות של יהודים
 303 בתקופת גזרות ת"ח ות"ט ומשמעותן ההיסטורית
 גולדה אחיעזר / זיוף תעודות היסטוריות באימפריה הרוסית בהקשרו החברתי
 315 והתרבותי: המקרה הקראי
 יעקב שביט / מ"נרודניה ביבליותקה" ל"ספריה לעם": פרק בתולדות ספרות
 335 המדע הפופולרי בעברית
 ירחמיאל כהן / "היהודי הנודד" בעידן של חוסר יציבות: דימויים
 345 ודימויים עצמיים
 369 יפעת וייס / תעתועי זיכרון: סלו בארון, ססיל רות והצללת הקניין היהודי באירופה
 379 דן דינר / שולחן הטקס בלוקסמבורג
 397 רשימת הפרסומים של פרופסור ישראל ברטל
 432 המשתתפים בקובץ
 434 מפתחות

פתחי דברים

במהלך שני העשורים האחרונים ויותר, בחלק ניכר של הכתיבה התאורטית-ביקורתית על ההיסטוריוגרפיה היהודית הממוסדת בישראל – במיוחד על זו המודרנית – מתוארת היסטוריוגרפיה זו כמו הייתה העתק מדויק של הנרטיב הציוני הציבורי החוץ-מחקרי. נרטיב זה נוטה לתפוס את תולדות העבר היהודי דרך פריזמה של תבניות דיכוטומיות בנוסח "מן ההתבוללות אל הלאומיות", "מגולה לארץ ישראל", "מגלות לקוממיות". אבל לאמתו של דבר כאשר בוחנים את ההיסטוריוגרפיה היהודית לא דרך מה שכתבו עליה אחדים מחוקרי מדעי החברה הביקורתיים אלא מתוך עיון בעבודותיהם של הכותבים והיוצרים של ההיסטוריוגרפיה היהודית, אין אנו מוצאים בתוכה אותן חד-צדדיות ופשטנות יותר המאפיינות את השיח הציוני הישראלי החוץ-אקדמי על העבר היהודי. אדרבה, מוצאים אנו דווקא רב-ממדיות ומורכבות. מפעלו ההיסטוריוגרפי של ישראל ברטל – הנציג הבולט של הדור השלישי באסכולה הירושלמית בהיסטוריוגרפיה היהודית המודרנית – משקף רב-ממדיות ומורכבות זו בצורה חדה, מובהקת וייחודית. שורשי המפעל ההיסטוריוגרפי של ברטל, על המורכבות ורב-הממדיות שבו, נטועים עמוקות בתוך תולדותיה של האסכולה הירושלמית מאז הדור הראשון.

בן ציון דינור, ממייסדי ההיסטוריוגרפיה הלאומית והאסכולה הירושלמית, העיד על עצמו לא אחת, בגילוי לב, כעל מי שרואה את עבודתו בבחינת "מפעל לאומי", מתוך מחויבות עמוקה לאידאולוגיה הציונית. היסוד המוסד של האידאולוגיה הציונית, כך קבע בהקדמה לספר הציונות בשנת 1939, הוא הרעיון של "שלילת הגלות". ואולם כמה שנים קודם לכן, בהרצאתו "ארץ ישראל והגולה", שפורסמה ב"דבר" ב-23 בינואר 1934, שלל דינור בתוקף את שלילת הגלות. לדבריו, היסוד העממי הקיומי שעליו מושתתת ההווה היישובית-ציונית החדשה טמון כל כולו בגלות, מחוץ לציון. וזאת לא רק ולא בעיקר מפני שבאותו רגע נתון – שנות השלושים המוקדמות של המאה הקודמת – ישב העם היהודי רובו ככולו בפזורה, אלא משום שעל פי דינור כל העבר היהודי הלאומי הקונקרטי של העם היהודי, על כל אותם "הערכים התרבותיים בהתאבקות הדורות של עם נאמן רוח ואדיר באמונה העומד על נפשו" – כל אותו עבר הוא עבר יהודי גלותי. בלעדי אותו עבר, על כל מרכיביו הכרוכים זה בזה לבלי הפרד, אין לו לעם ישראל, השואף להיות ריבון על גורלו בארץ ישראל, היסטוריה לאומית קולקטיבית; ועל כן שלילת הגלות במובן המיידי והפשטני של המושג איננה אלא שלילה עצמית.

על אותה דיאלקטיקה של "שלילת הגלות" ושלילת שלילתה חזר דינור גם לנוכח השואה, במסה ההיסטוריוסופית המפורסמת והמצוטטת "גלויות וחורבן" משנת 1943. באותה מסה הציג דינור את טיעונו המפורסם, שלפיו הגיון השקיעה והחורבן הוא קו האופי הבסיסי והמתמיד של הקיום היהודי בגלות. ואולם דינור לא חתר כאן לשלילת הגלות המוחלטת, מתוך הבנה שעצם השיבה למולדת ההיסטורית איננה אפשרית בלי תחייה מוקדמת של הקיום היהודי בגולה. השלכותיה המעשיות של תפיסה זו התבטאו בכתיבתו ההיסטורית של דינור בהכלה דיאלקטית, שיטתית ומתמדת של הדפוסים המורכבים והאמביוולנטיים משהו של הקיום הגלותי כחלק אינטגרלי מתמונת העבר היהודי רבת הממדים והגוונים. מתוך מניעים לאומיים מובהקים הציג דינור תמונה מקפת ככל הניתן של הוויה קולקטיבית יהודית לדורותיה וכלל בתוך מפעלו ההיסטוריוגרפי אותם פרקים ותופעות של העבר היהודי שהצגתם וניתוחם אינם עולים בקנה אחד עם השיח הציוני הציבורי-אידאולוגי.

לשמואל אטינגר – מנציגיו הבולטים של הדור השני של האסכולה הירושלמית והדובר הראשי של ההיסטוריוגרפיה היהודית המודרנית באותו הדור – הייתה אומנם נטייה חזקה למדי לייצוגים לאומיים אידאולוגיים של העבר היהודי. כך למשל (בהמשך לשמעון דובנוב, שאותו ביקר בשל האידאולוגיה האוטונומיסטית שלו אך נשען עליו רבות בכתיבה ההיסטורית) שב אטינגר ותיאר את ההיסטוריה היהודית המודרנית כמאבק מתמיד בין הכוחות המפוררים ("המתבוללים") לכוחות המלכדים ("הלאומיים"). הוא נסמך על ניסוח פיזיקלי נודע (שהעלה בין השאר בספרו המפורסם תולדות עם ישראל בעת החדשה), כאשר הבחין והנגיד בין המגמות הצנטריפוגלית והצנטריפטלית בהיסטוריה היהודית. ואולם בשעה שהתחקה מקרוב אחר תהליכים היסטוריים קונקרטיים בהקשרים מקומיים ספציפיים של תולדות היהודים במזרח אירופה המודרנית מצא את עצמו לא אחת זונח את אותן פרדיגמות דיכוטומיות פשטניות.

וכך באחד ממאמריו החשובים על התרבות היהודית בברית המועצות (משנת 1972) שלל אטינגר מכול וכול את חלוקת היהודים הסובייטים ל"לאומיים", המבקשים לעלות לישראל, ול"מתבוללים", שהם כל השאר – חלוקה שאת הנטייה אליה זיהה הן במחקר והן בשיח הציבורי בארץ ובארצות הברית באותה תקופה. לדבריו, גם לאותם יהודים שאינם חפצים לעלות לישראל עשויה להיות תודעה לאומית יהודית, ואת הביטויים התרבותיים לתודעה הזאת אפשר למצוא לא אחת בכתיבת היהודים בשפה הרוסית, בתוך "שירים בלתי-ליגאליים ובגילויים מוסווים ומפותלים של הביטוי הספרותי הליגאלי". זאת, טען אטינגר, בדומה למהגרים ההודים באנגליה ומהגרים מצפון אפריקה לצרפת: כשם שבני האינטליגנציה של שתי קבוצות אלו יוצרים, לדבריו, תרבות לאומית

ייחודית משל עצמם בשפה האנגלית או הצרפתית, כן גם חלקים מקרב האינטליגנצייה היהודית הסובייטית יוצרים תרבות לאומית ייחודית בשפת הרוב.

עוד לפני פריחת השיח הפוסט־קולוניאלי והשפעתו על חקר ההיסטוריה היהודית היטיב אטינגר להבחין ברלוונטיות של ההשוואות בין מצב היהודים הפוסט־אמנציפטוריים במזרח אירופה לחווייתם הפוסט־קולוניאלית של צאצאי ילידי המושבות שמעבר לים. אלו ואלו עברו אקולטורציה לתוך תרבותו של השליט הקולוניאלי בלי לזנוח את זהותם הייחודית הקולקטיבית, אלא, אדרבה, תוך אישושה המחודש של זהות זו כמכלול תודעתי מורכב שבו כרוכות יחדיו תפיסת האני הקיבוצי הפרטיקולרי היהודי, ההודי או הערבי־המגרי, וכן זיקות פנימיות עמוקות לתרבות ההגמונית – הרוסית, הבריטית או הצרפתית בהתאמה.

ילידים? אך ילידים של איזו ארץ? אם נהיה עקביים עם ההקבלות הללו של אטינגר בין יהודי סובייטי דובר רוסית במוסקבה להודי בריטי דובר אנגלית בלונדון, נהיה מוכרחים להודות כי בעיניו של אטינגר ה"הודו" של יהודי ברית המועצות – קרי מולדת האבות של היהודים הרוסים הסובייטים – הייתה פולין ולאחר מכן תחום המושב המזרח־אירופי ברוסיה הצארית. הרי ככל הידוע לא את ארץ ישראל כבשה האימפריה הרוסית בשעה שפגשה בהמוני היהודים, כי אם את חלקה הגדול של מלכות פולין־ליטא.

הייתכן שהיסטוריון ציוני מובהק, שעל פי הדימוי השכיח של ההיסטוריוגרפיה היהודית הממסדית בישראל, שבו מחזיקים תדיר הן אוהדיה והן מתנגדיה, אמור לראות בארצות הפזורה של היהודים ארצות נכר ורק בארץ ישראל את ארץ המולדת, יעז לקרוא לאוקראינה, לליטא ולרוסיה הלבנה ארצות המולדת של יהודי האימפריה הרוסית והסובייטית באותו המובן שבו הודו היא מולדתם של יוצאי הודו באנגליה? מתברר שאכן כן. שהרי אטינגר עצמו, באחד ממשפטי הפתיחה שלו בשיעור הראשון של הקורס לתואר שני בחוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטה העברית בנושא "הקיבוץ היהודי ברוסיה הצארית במחצית השנייה של המאה ה־ט ובראשית המאה הכ־" (שהעביר ב־8 בנובמבר 1970), אמר כך: "רוסיה היא ש'באה' אל היהודים [עם חלוקות פולין] ולא היהודים באו לרוסיה". לשון אחר: בזמן סיפוח שטחי פולין לאימפריה הרוסית בסוף המאה השמונה עשרה היו היהודים המקומיים, על פי אטינגר, בבחינת ילידי המקום, ולעובדה זו נודעה בעיניו חשיבות מובהקת להוראתן ולהבנתן של תולדות עם ישראל במזרח אירופה.

את הדברים הללו של שמואל אטינגר באותו שיעור בנובמבר 1970 רשם במחברת הרשימות שלו התלמיד ישראל ברטל. לאחר מכן ציטט אותם בהרצאה לזכר אטינגר, שאותה נשא באזכרה מטעם החברה ההיסטורית הישראלית ומרכז זלמן שזר ביום

השלושים לפטירתו (יום א', י"ב בחשון תשמ"ט). כאן אנו מגיעים אפוא לנציג המובהק של הדור השלישי של האסכולה הירושלמית של ההיסטוריוגרפיה היהודית המודרנית. באותה הרצאה לזכר מורו ורבו אֶזְכֵּר ברטל, שלא במפתיע, את בן-ציון דינור ואת השפעתו על אטינגר, תוך שהוא עומד על הדומה וגם על השונה בין השניים. ואולם לענייננו כאן חשוב בראש ובראשונה הדומה בין דינור המורה לאטינגר תלמידו, וכוונתנו לשתי תובנות היסטוריוגרפיות עקרוניות העוברות כחוט השני בעבודות שניהם; תובנות שעליהן כבר נרמז לעיל, ואשר זכו לפיתוח ולשכלול במחקריו של התלמיד המובהק של דינור ואטינגר גם יחד, הלא הוא ישראל ברטל. התובנה האחת היא ראיית יהודי פולין ורוסיה בעת החדשה כאחד האתנוסים המושרשים במרחב האתנו-דמוגרפי והחברתי-תרבותי של מזרח אירופה; התובנה האחרת היא תפיסת העבר המזרח-אירופי הקרוב של הלאומיות הציונית המודרנית לא כפרק גלותי שהציונות חותרת להתגבר עליו ולהשאירו מאחור אלא כתשתית זהותית-תרבותית מן המדרגה הראשונה שעליה ומתוכה תיבנה הלאומיות החדשה, ומכאן גם תפיסת המרחב המזרח-אירופי כאתר לאספקה מתמדת של דימויים ודפוסי חשיבה שעוברים קואופטציה וטרנספורמציה לנוכח ההווה הארץ-ישראלי.

הנה כי כן, כאן מצטיירת לעינינו תמונת עבר רב-ממדית ומרובת גיואנסים ופרדוקסים-לכאורה, אשר מצד אחד משקפת בהחלט, אם תרצו, סיפור של היסטוריה לאומית, אך בה בעת חותרת ללא הרף תחת הנרטיב הציוני הציבורי-פופולרי, שאותו נוטים לייחס ולהחיל לא אחת על ההיסטוריוגרפיה מבית מדרשם של דינור ותלמידיו. מחד גיסא זהו סיפור לאומי משום שבמרכזו עומדת קבוצה אתנית-לאומית גדולה שהתקיימה במשך כמה מאות שנים רצופות במרחב הפולני-הרוסי כקולקטיביות חברתית ממשית וקונקרטית, בניגוד למה שחושבים ממצאי ההמצאה של העם היהודי למיניהם, שאיתם התמודד לא פעם ישראל ברטל בתוקף ובחריפות. מאידך גיסא זהו סיפור החותר תחת פרדיגמות אידאולוגיות פשטניות של השיח הציוני הישראלי הציבורי, מפני שזה, למשל, סיפור של קבוצה אתנית עם שתי מולדות לפחות, המזרח-אירופית והארץ-ישראלית גם יחד, ולא הסיפור החד-ממדי בנוסח "מגולה למולדת"; זהו סיפור היסטורי חתרני משום שעולה ממנו, למשל, שההשכלה היהודית במזרח אירופה לא הייתה פרוודור לעבר ההתבוללות, אלא השלב ההתחלתי בהתהוותה של התודעה הלאומית היהודית המודרנית; זהו סיפור חתרני משום שאין סיפור חתרני ואף מוזיק מבחינתם של מייצגי האידיאולוגיה הציונית בעיני עצמם בימינו מאשר סיפור אשר במקום לחלק את העם היהודי לדורותיו למכבים ומתייוונים מראה לנו עד כמה מורכבת ומרובת שינויים וגוונים היא תמונת העבר הלאומי היהודי, ומה רב הוא הקושי ומה מועט הוא הטעם בניסיונות לחלץ תשובות חד-משמעיות וחד-ערכיות מתוך אותו העבר.

כאן מתעוררת אפוא שאלה עקרונית אחת. הרי, כאמור, מי שמעיין לעומק בכתבי שלושת הדורות של האסכולה הירושלמית בהיסטוריוגרפיה היהודית – המייצגת כאמור, ללא צל של ספק, היסטוריוגרפיה לאומית – יזהה בהם רגישות מובהקת לאופייה הרב-ממדי, המורכב והנזיל של הוויית חיי החברה, הכלכלה, התרבות והפוליטיקה של העם היהודי, בדיוק כפי שנדרש ומצופה מן המחקר האקדמי המובהק. לנוכח זאת אפשר לתהות, האם ההבחנה הדיכוטומית בין "מפעל לאומי" ובין "מחקר אקדמי", שאותה נהוג לאמץ תדיר, היא בהכרח מוצדקת ובהכרח תקפה? בפרט ובייחוד כאשר אנו ניצבים מול מפעלו הלאומי ומחקרו האקדמי של ישראל ברטל.

מחקריו של פרופ' ישראל ברטל פרושים על שדות רבים במזרח אירופה ובארץ ישראל, מהמאה השמונה עשרה עד למאה העשרים. הם כוללים עיונים בהשכלה, בחסידות, בספרות עברית ויידיש, בלאומיות היהודית על גווניה השונים, באורתודוקסיה, בציונות, בהגיוגרפיה, בהיסטוריוגרפיה, ועוד הרבה. זאת לצד פעילות מחקרית מגוונת בכתבי עת (וכדאי להזכיר בהקשר זה את קתדרה) ובהוצאות ספרים, תפקידי מפתח במוסדות ובארגונים שונים (ובהם יושב ראש החברה ההיסטורית הישראלית ודיקן הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטה העברית בירושלים) ובמכוני מחקר (דוגמת המרכז לחקר תולדות יהודי פולין ותרבותם), פעילות ציבורית (למשל ראש ועדת ההיסטוריה בתוכניות משרד החינוך), והשתתפות במפעלי מחקר שונים. מעט על עושר זה ניתן ללמוד מן הביבליוגרפיה המרשימה המופיעה בסוף כרך זה.

אם לכדי סיכום מפעל כביר זה לא נצליח להגיע כאן, הרי שאיננו פטורים מהכרת תודה. כרך זה הוא בבחינת תודה מאוחרת לבעל היובל מצד עמיתים ותלמידים בני דורות שונים. ריבוי הנושאים שבכרך משקף את ריבוי הפנים של מחקרי ברטל ואת פתיחותו הרבה לשאלות חדשות ולכיווני מחקר חדשים. במקביל לכרך זה נערך קובץ מחקרים נוסף לכבוד בעל היובל, והוא יופיע באנגלית. תמציות המאמרים המכונסים בשני כרכים אלו הוצגו בכנס הבין-לאומי שנערך בירושלים עם פרישתו של פרופסור ברטל, שהוכתר בשם "מעם לעולם ובחזרה: דיאלקטיקת ההיסטוריה היהודית במזרח אירופה ובארץ ישראל" ("Making History Jewish: The Dialectics of Jewish History in Eastern Europe and in the Land of Israel"). הכרך שלפנינו איננו אלא מעט המחזיק את המרובה, ואנו מאחלים לבעל היובל חיים ארוכים וחיים טובים, כלשון הקבצנים בסיפורי המעשיות של ר' נחמן מברסלב.

ברצוננו להודות לרבים שעסקו במלאכה והביאו את הספר לידי סיום. למרכז זלמן שזר ולמנהלו הקודם צבי יקותיאל, שיזם את הספר; ולגב' מיכל נקר, המנהלת הנוכחית, שהמשיכה ודחפה עד להדפסת הספר המורכב ורב המחברים. תודה גם לארגונים שעמדו בבסיס ארגון הכנס הבין-לאומי שהוביל לעריכת הקובץ: הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטה העברית בירושלים, מרכז ליאוניד נבזלין לחקר יהדות רוסיה ומזרח אירופה, המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל, המכון ליהדות זמננו ע"ש אברהם הרמן, המרכז לחקר תולדות יהודי פולין ותרבותם ומרכז צ'ריק לתולדות הציונות, היישוב ומדינת ישראל – כל אלה באוניברסיטה העברית בירושלים; החברה ההיסטורית הישראלית; מרכז זלמן שזר; פרויקט גליציה, מוסד הרצל לחקר היסטוריה וציונות, אוניברסיטת חיפה; והמכון לחקר האנטישמיות והגזענות בימינו ע"ש סטפן רוט, אוניברסיטת תל אביב. תודה גם לשורה ארוכה של עמיתים, אשר ניאותו לחוות את דעתם על המאמרים שהוגשו, כך שיוגש קובץ נקי ומבורר.

דימיטרי שומסקי

יונתן מאיר

גרשון דוד הונדרט

המשתתפים בקובץ

ד"ר גולדה אחיעזר, המחלקה למורשת ישראל, אוניברסיטת אריאל,

agolda1@yahoo.com

פרופ' עמנואל אטקס (אמריטוס), החוג להיסטוריה של עם ישראל, האוניברסיטה

העברית בירושלים, etkes@mail.huji.ac.il

פרופ' דוד אסף, החוג להיסטוריה של עם ישראל, אוניברסיטת תל אביב,

dassaf@tauex.tau.ac.il

ד"ר רוני באר-מרקס, המחלקה להיסטוריה, פילוסופיה ומדעי היהדות, האוניברסיטה

הפתוחה, ronibe@openu.ac.il

ד"ר יוחאי בן-גדליה, הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי,

yochai.ben-ghedalia@mail.huji.ac.il

פרופ' חיים גורן (אמריטוס), התכנית ללימודי הגליל, המכללה האקדמית תל-חי,

Gorenh@telhai.ac.il

פרופ' דן דינר (אמריטוס), החוג להיסטוריה כללית, האוניברסיטה העברית בירושלים,

ddiner55@hotmail.com

פרופ' גרשון דוד הונדרט, אוניברסיטת מקגיל, מונטריאול, קנדה,

gershon.hundert@mcgill.ca

פרופ' אריאל הירשפלד, החוג לספרות עברית, האוניברסיטה העברית בירושלים,

ariel.hirschfeld@mail.huji.ac.il

פרופ' יפעת וייס, החוג להיסטוריה של עם ישראל ויהדות זמננו, האוניברסיטה

העברית בירושלים; ראש מכון לייבניץ להיסטוריה ותרבות יהודית ע"ש שמעון

דובנוב, לייפציג, yfaat.weiss@mail.huji.ac.il

פרופ' חנן חבר, החוג לספרות עברית, האוניברסיטה העברית בירושלים,

hever265@gmail.com

המשתתפים בקובץ

- פרופ' גלית חזן-רוקם (אמריטה), החוג לספרות עברית והתוכנית לחקר פולקלור
ותרבות עממית, האוניברסיטה העברית בירושלים,
Galit.Hasan-Rokem@mail.huji.ac.il
- פרופ' חוה טורניאנסקי (אמריטה), החוג לידיש, האוניברסיטה העברית בירושלים,
chava_turninasky@hotmail.com
- פרופ' אדם טלר, המחלקה להיסטוריה והתכנית למדעי היהדות, אוניברסיטת בראון,
adam_teller@Brown.edu
- פרופ' ירחמיאל כהן (אמריטוס), ראש אקדמי של "דעת מקום", מרכז מצוינות
מטעם הקרן הישראלית למדע; החוג להיסטוריה של עם ישראל ויהדות זמננו,
ycohen@mail.huji.ac.il
- פרופ' יונתן מאיר, המחלקה למחשבת ישראל ע"ש גולדשטיין-גורן, אוניברסיטת
בן-גוריון בנגב, meirj@bgu.ac.il
- פרופ' שמואל פיינר, המחלקה לתולדות ישראל, אוניברסיטת בר-אילן,
feiners@gmail.com
- ד"ר רפי צירקין-סדן, המחלקה לספרות, ללשון ולאמנויות, האוניברסיטה הפתוחה,
tsrafi@gmail.com
- ד"ר נחום קרלינסקי, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן-גוריון
בנגב, nahumk@bgu.ac.il
- פרופ' יעקב שביט (אמריטוס), החוג להיסטוריה של עם ישראל, אוניברסיטת
תל אביב, yshavit@post.tau.ac.il
- ד"ר דימיטרי שומסקי, החוג להיסטוריה של עם ישראל ויהדות זמננו, האוניברסיטה
העברית בירושלים, dimitry.shumsky@mail.huji.ac.il